

COURSE: HISTORY OF THE EASTERN AND WESTERN PHILOSOPHY

Lecture 5: Absolutization of the mechanistic worldview and the formation of metaphysical form of thought

Lecturer: Dr. Gulnoz Ruzmatova

DUNYONING MEXANISTIK MANZARASINING MUTLAQLASHTIRILISHI VA METAFIZIK TARZDA FIKRLASH USULINING SHAKLLANISHI

Dekart, Spinoza, Gobbs

Reja:

1. Dunyoning mexanistik manzarasi hamda ruh va tana aloqasi.
2. Rene Dekart ratsionalistik metodologiyasi.
3. Benedikt Spinozaning substansional-panteistik metafizikasi.
4. Tomas Gobbsning nominalistik gnoseologiyasi.

TAYANCH SO‘Z VA IBORALAR:

**Bilish metodlari, dunyoning
mexanistik manzarasi, metafizik
fikrlash, deduktiv metod, panteistik
metafizika.**

Darsning maqsadi:

Yangi davr metafizik falsafasi bo'yicha atroflicha va chuqur bilimga ega bo'lish; Yangi davr metafizik falsafasi bilan boshqa ta'limotlarni qiyosiy tahlil qilish; Yangi davr falsafasi bo'yicha talabalarning bilimini kengaytirish; falsafiy manbani tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

Rene Dekart (1596-1650)

Fransuz faylasufi Rene Dekart, ta'bir joiz bo'lsa, o'rgimchak olim bo'lgan: u biron-bir oliy o'quv yurtida o'qimagan, olimlar davrasida bo'lmagan, o'zi o'qib, o'zi o'rgangan. U 1621 yilgacha harbiy xizmatda bo'lgan. Harbiy xizmat Dekartning fan bilan shug'ullanishi uchun ma'lum darajada sharoit yaratgan: harbiy yurishlar, asosan, mart-oktyabr oylarida bo'lgan, qolgan vaqtda kitob o'qish, olimlar bilan suhbatlashish imkoni bo'lgan. Dekart bo'sh vaqtdan unumli foydalangan va fanning turli yo'nalishlarida ijod qilgan: analitik geometriya, to'g'ri burchakli koordinatalar tizimi Dekart nomi bilan bog'liq. U o'z tadqiqotlarida matematika metodini qo'llagan. Uning asosiy asarlari jumlasiga “Metod haqida mulohazalar” (*“Discours de la methode”* 1637) va “Metafizik fikr-mulohazalar” (*“Meditations metaphysiques”* 1647) kiradi. Boshqa asarlaridan “Falsafa asoslari” (*“Principes de la philosophie”*) va “Aqlni boshqarish qoidalari” (*“Regles pour la direction de l'esprit”*) qayd etish mumkin. “Metod haqida mulohazalar” fransuz tilida yozilgan dastlabki falsafiy asarlardan biri hisoblanadi. Dekart ham lotin, ham fransuz tilida ijod qilgan.

Dekartning borliq va bilish falsafasi*

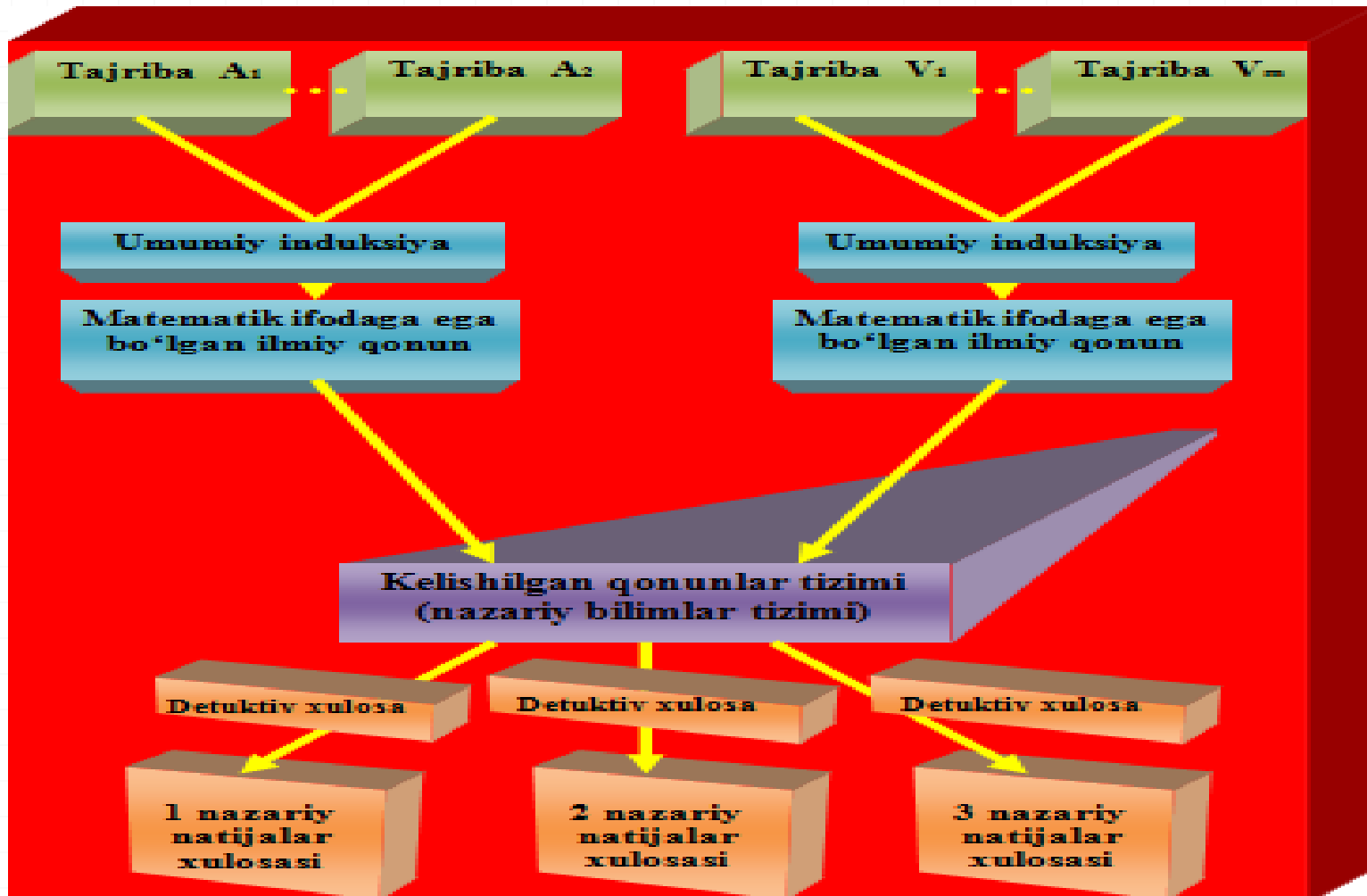

*Pulatova D., Ruzmatova G.M. G'arb falsafasi tarixi. Darslik. – Toshkent: EFFECT-D, 2021. – 496 b. – B. 181.

Rene Dekart (1596-1650)

- Dekartning ta'limoticha, shubha biron-bir narsaning haqiqatda mavjud emasligining isboti emas, balki shartli vositadir. Shubha usulida haqiqatni yolg'ondan ajratish haqiqiy bilimga ega bo'lishdir. Shubhalanish faoliyati qanchalik chuqur va uzoq bo'lmasin, u hamma vaqt mavjud bo'lib qoladi.

Ilmiy bilim rivoji*

*Pulatova D., Ruzmatova G.M. G'arb falsafasi tarixi. Darslik. – Toshkent: EFFECT-D, 2021. – 496 b. – B. 170.

Rene Dekart (1596-1650)

- Dekartning borliq haqidagi ta'limotining tarixiy ahamiyati shundaki, unda eng muhimi tabiatni ilmiy tushunishdan kelib chiquvchi fizik nazariya mavjuddir. Dekart fizikasining eng yorqin tomoni uning materiya va harakat haqidagi ta'limotida aks etadi. Dekartning fizikasi uning sxolastikaga qarshi qaratilgan universal metodologik shubha metodi kabi XVII asr falsafiy fikrining eng muhim yutuqlaridan biridir. Materiyaning zarrachalari harakatdadir. Bu harakat asosan ana shu zarrachalar harakatining makonda o'zgarishidir. Materiyaning tashqarida turuvchi hech qanday kuch yo'q, faqat bundan xudo istisno. Materiya va harakat yo'qolmasdir. Sodir bo'layotgan xodisalar moddiy zarrachalarning o'rin almashinishidan, ularning bir-birlariga bevosita ta'siridan, zarracha shakllarining o'zgarishidan iborat.

Tafakkurning boshqarish qoidalari*

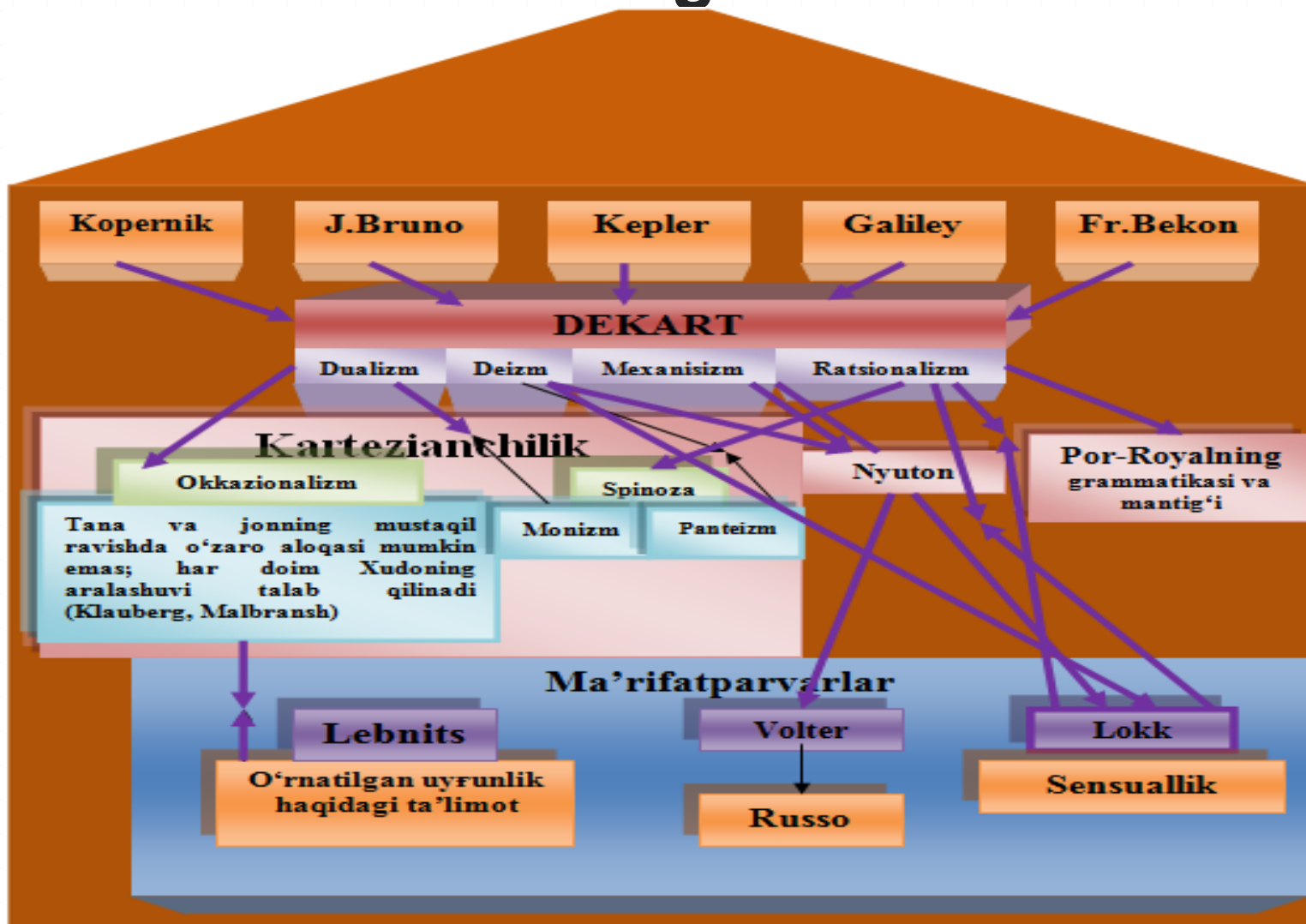
Birinchi qoida	<i>Biron narsaning shubhasiz haqiqat ekanligiga ishonch hosil qidmaguncha uni haqiqat deb bilmaslik, ya'ni izchil ravishda shoshma-shosharlikdan, o'z-o'zini ishontirishdan saklanish kerak. O'z hukmiga shunday narsalarni kiritish kerakki, u aqlda noaniqlikka hech qanday o'rin qoldirmasin.</i>
Ikkinchi qoida	<i>O'zi uchun qiyin narsalarni qancha talab qilinsa, shuncha bo'laklarga ajratishi lozim. Shundagina ularni tez va to'g'ri hal qilish inkoniyati ro'yobga chiqadi.</i>
Uchinchi qoida	<i>O'z fikri yo'nalishini boshqara borish muhimdir. Eng sodda va oson bilinadigan narsalardan boshlab asta-sekin, pog'onama-pog'ona tobora murakkabroq narsalarni bilishga qarab borish kerak. Hatto tabiiy holatda biri ikkiichisidan keyin kelmaydigan narsalar o'rtasida ham tartib bor, deb hisoblashni aslo unutmash lozim.</i>
To'rtinchi qoida	<i>Doimo to'liq ro'yxat va izohlarni tuzishga e'tibor qaratmoq lozimki, natijada hech narsa tushib qolmaganligiga ishonch hosil qilinsin.</i>

*Pulatova D., Ruzmatova G.M. G'arb falsafasi tarixi. Darslik. – Toshkent: EFFECT-D, 2021. – 496 b. – B. 177.

Rene Dekart (1596-1650)

- Yangi zamon ratsionalizmining asoschisi bo'lgan Dekart barcha fanlar uchun umumiy bo'lgan usulni ishlab chiqish vazifasini qo'ydiki, u ko'p hollarda bilimlar natijasini belgilab beruvchi inson aqlida borligi taxmin qilingan «tug'ma g'oyalar» yoki aksiomalar deb atalgan narsalarni taqozo etar edi. Tug'ma aksiomalar qatoriga u matematika va mantiqning ko'pchilik qoidalarini qo'ydi, masalan, «to'g'ri to'rt burchak to'rt dan ko'proq tomonlarga ega emas».

Dekart falsafasining ildizlari va ta'siri*

*Pulatova D., Ruzmatova G.M. G'arb falsafasi tarixi. Darslik. – Toshkent: EFFECT-D, 2021. – 496 b. – B. 178.

Benedikt (Barux) Spinoza (1632-1677)

Spinoza falsafasining asosiy g'oyalari uning «Axloq» deb atalgan asarida bayon qilingan. Gegel Spinoza falsafasini «Dekart falsafasini mutlaq haqiqat shaklida obyektlashishidir» deb baholagan. Albatta, Spinoza falsafasining shakllanishiga o'sha davrning boshqa faylasuflarining ta'siri ham sezilarli bo'lgan. Jumladan, ko'p hollarda u Gobbs falsafasi tasirida bo'lgan. Spinoza dunyoqarashidagi panteistik g'oyalar ko'proq J.Bruno ta'limoti ta'sirida shakllangan.

O'z falsafiy tizimining asosiga Spinoza yagona substansiya haqidagi ta'limotni qo'yadi. U shunday deb yozadi: «Faqat bitta substansiya haqiqiydir. Uning atributlari (ajralmas sifat) fikrlash va ko'lam yoki tabiatdir» [6, 149]. Uning yagona substansiya haqidagi ta'limoti «Axloq» asarining «Xudo haqida» deb ataluvchi birinchi qismida bayon qilingan. Spinoza talqinidagi xudo Dekart falsafiy tizimining hamma atributlarini o'z ichiga oladi.

Ong va materiya*

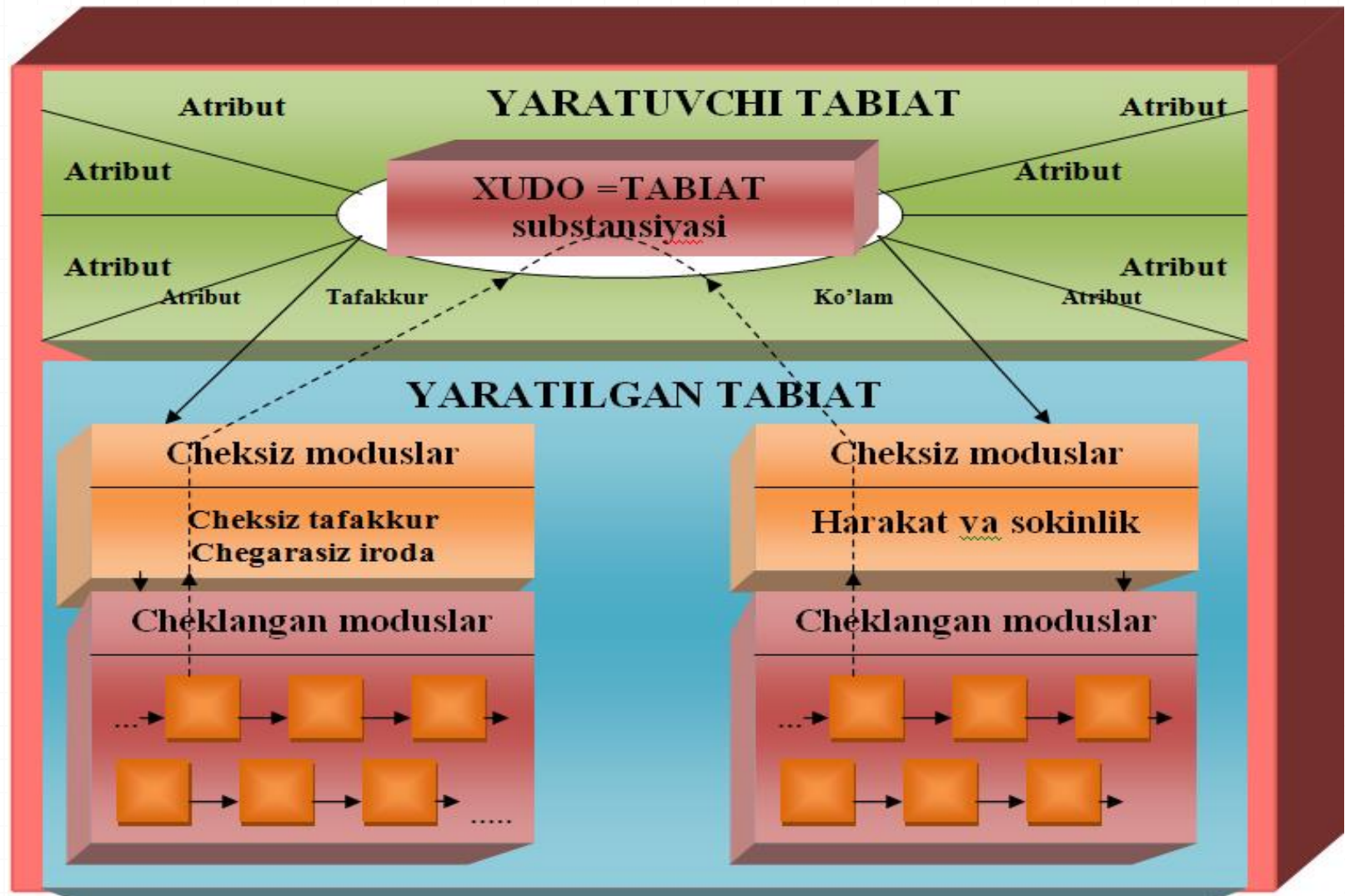
<i>Ong</i>	<i>Materiya</i>
Bevosita berilgan	Hissiyot va tasavvur orqali bilvosita ochiladi
Atribut (ajralmas qism) – tafakkur	Atribut – ko‘lam (uch o‘lcham bo‘yicha: uzunlik, chuqurlik va kenglik)
Ko‘lamsiz, bo‘linmaydigan, qismlarga va muayyan shaklga ega emas (shamoyil).	Qismlarga bo‘linuvchan, muayyan shaklga ega, qismlar o‘z o‘rniga ega, harakatga ega.

*Pulatova D., Ruzmatova G.M. G‘arb falsafasi tarixi. Darslik.
–Toshkent: EFFECT-D, 2021. – 496 b. – B. 177.

Benedikt (Barux) Spinoza (1632-1677)

Spinozaning bosh asari “Etika yoki geometrik tartibda aytilgan etika” ham uning o‘limidan keyin e‘lon qilingan. Bu asarning mazmuni bir vaqtning o‘zida ham etika, ham metafizika tashkil qiladi. Asarning tuzilishiga kelsak, u matematik sistema tarzidagi geometriya ko‘rinishida tuzilgan. Spinoza sakkiz ta’rif va yetti qoida (aksiomalar)dan boshlaydi va ulardan turli metafizik-etik fikrlar (teoremlar)ni keltirib chiqaradi. To‘g‘ri biz bu xulosalarning qat’iy mantiqiy ahamiyatiga shubha bilan qarashimiz mumkin. Ammo bu asar tugal falsafiy sistema ekanligi shubhasizdir.

Spinozaning borliq va bilish haqidagi ta'limoti*

*Pulatova D., Ruzmatova G.M. G'arb falsafasi tarixi. Darslik.
–Toshkent: EFFECT-D, 2021. – 496 b. – B. 190.

Benedikt (Barux) Spinoza (1632-1677)

Spinozaning substansiya konsepsiyasini tushunish usullaridan biri u Aristotel ta'rifining ma'lum darajada mutlaqlashtirilishidir, deb ko'rsatishdan iborat: "Substansiya – bu mustaqil, mutlaqo mustaqil (mavjud) bo'lgan va mustaqil, mutlaqo mustaqil deb tushuniladigan narsadir". Substansiya – to'liq mustaqil mavjud bo'lgan va faqat o'z holicha, boshqa biron-bir narsaning ishtirokisiz tushuniladigan narsa, deb aytish substansiyaning alohida narsalar sifatidagi tushunchasidan voz kechishni anglatadi.

Axloq qoidalari*

Birinchi qoida	Mamlakatim qonunlariga va urf-odatlariga bo‘ysunish, dinga hurmat bilan qarash, xudo menga yoshlik chog‘imdanoq ta’lim olish imkoniyatini berdi, mezonga to‘g‘ri keladigan qarashlar orqali hamma ishlarimda meni yo‘naltirib turdi, oxirgi chekkalikka tashlanmasligim uchun men yashagan insonlar jamiyatida sharoit yaratib berdi.
Ikkinchi qoida	Qat’iylik, sobitqadamlilik, garchi ular shubha uyg‘otsa ham, ishonch orqali tanlangan yo‘lga sodiqlik.
Uchinchi qoida	Taqdirni emas, o‘z-o‘zini yengish, o‘z xohish istaklarini yengish, samoviy tartibni emas; o‘z hukmimizga taalluqli bo‘lgan narsaga ishonish, fikr bundan mustasno.
To‘rtinchi qoida	Butun hayot davomida aqlni charhlash, o‘zi o‘ylab topgan uslubga tayanib haqiqatga doimo intilish.

*Pulatova D., Ruzmatova G.M. G‘arb falsafasi tarixi. Darslik. – Toshkent: EFFECT-D, 2021. – 496 b. – B. 182.

Benedikt (Barux) Spinoza (1632-1677)

Substansiya bilan atribut o'rtasidagi munosabat sababiy aloqa hisoblanmaydi. Substansiya ro'y beruvchi hodisalar ikkala atributning har biridagi tegishli hodisalarning sababi emas. Nimaiki ro'y bersa, substansiyada ro'y beradi, ammo ikki aspekt – ko'lam va tafakkurda namoyon bo'ladi. Substansiya bilan atributga o'zaro munosabatda bo'lgan ikki fenomen deb qarash va ular o'rtasidagi aloqa yoki munosabat haqida gapirish ham mutlaqo noto'g'ri bo'ladi. Atributlar faqat substansiyaning namoyon bo'lish usullari hisoblanadi.

Tomas Gobbs (1588-1679)

U falsafiy qarashlari nuqtai-nazaridan Bekonning davomchisi edi. Gobbs ruhoniy oilasida tugʻilgan. Maʼlumotini Oksford universitetida oladi. Bir qancha vaqt Frensis Bekonning kotibi sifatida xizmat qiladi. Gobbs Galiley, Gassendi va boshqa ilgʻor mutafakkirlar bilan shaxsan tanishishga musharraf boʻladi. Angliya inqilobining dastlabki paytida Gobbs Fransiyaga ketadi. Xorijda u qirol tarafdorlari bilan aloqada boʻladi. Kromvel davrida vataniga qaytib keladi. Qirollikni qayta tiklash davrida esa, u oʻsha qirol tarafdorlari va klyerikallar tomonidan taʼqibga uchraydi. Gobbs falsafiy trilogiya yozgan. U «Tana haqida» (1653), «Odam haqida» (1658), «Fuqaro haqida» (1672) kabi asarlardan tashkil topgan. Uning uchinchi kitobiga oʻz mavzusi jihatidai Gobbsning davlat va ijtimoiy tuzumga bagʻishlagan «Leviafan» (1677) asari ham kiradi. 88 yoshida u Gomyerni ingliz tiliga tarjima qiladi.

Inson tafakkurida mavjud bo'lgan g'oyalar*

<i>G'oya turlari</i>	<i>G'oyaning xususiyatlari</i>
Tug'ma g'oyalar	Inson tafakkuriga avvaldan berilgan.
Egallangan g'oyalar	Tashqaridan keltirilgan, ular insondan tashqaridagi olamdir.
Yaratilgan g'oyalar	Inson tomonidan o'allantirilgan g'oyalar.

*Pulatova D., Ruzmatova G.M. G'arb falsafasi tarixi. Darslik.
–Toshkent: EFFECT-D, 2021. – 496 b. – B. 179.

Tomas Gobbs (1588-1679)

Gobbs o'z falsafiy talimotini ilohiyotga, sxolastikaga va o'rta asrchilik turli soxta fanlariga qarama-qarshi qo'yadi. Uniig ta'limoticha, falsafa ilohiyotni, ya'ni xudo va uning atributlari haqidagi ta'limotni inkor qiladi. Falsafa, shuningdek, astrologiya va shunga o'xshash soxta fanlarni ham inkor qiladi. Falsafaga xudojo'ylik maqbul ko'rinmaydi, chunki uning manbai tabiiy aql emas, balki cherkov otaxonlarining nufuzidir. Shuning uchun bu masalalar fanga emas, din sohasiga taalluqlidir.

Qismlar va undan tashkil topgan jismlar*

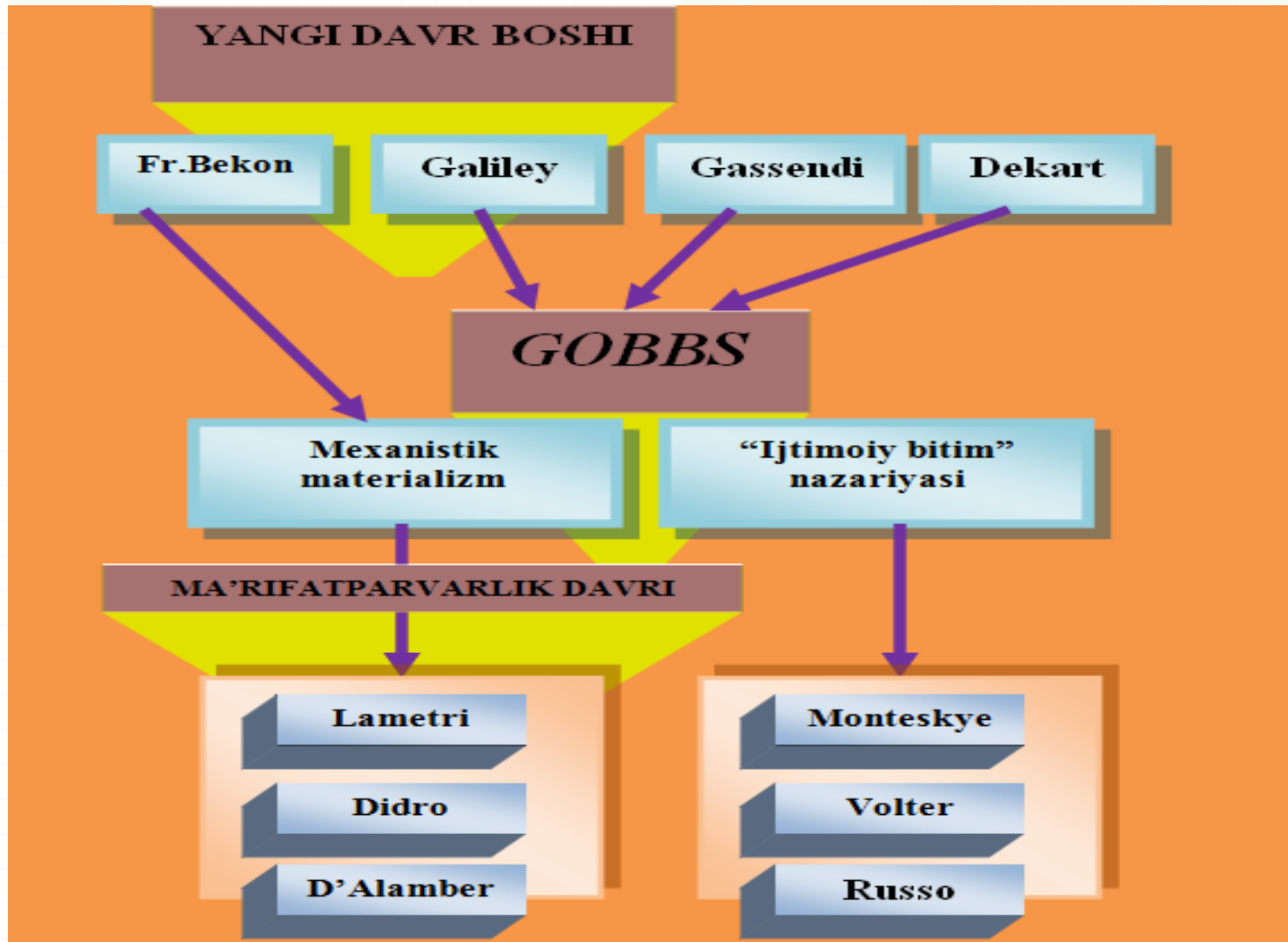
<i>Qism turlari</i>	<i>Jismlar</i>
Bo‘linuvchan, cheksiz kichik qismchalar	Quyosh va harakatsiz yulduzlar
O‘tkir, doirasifat, juda harakatchan	Samo
Katta, qirralarga ega, kam harakatchan	Yer, sayyoralar, kametalar

*Pulatova D., Ruzmatova G.M. G‘arb falsafasi tarixi. Darslik. – Toshkent: EFFECT-D, 2021. – 496 b. – B. 180.

Tomas Gobbs (1588-1679)

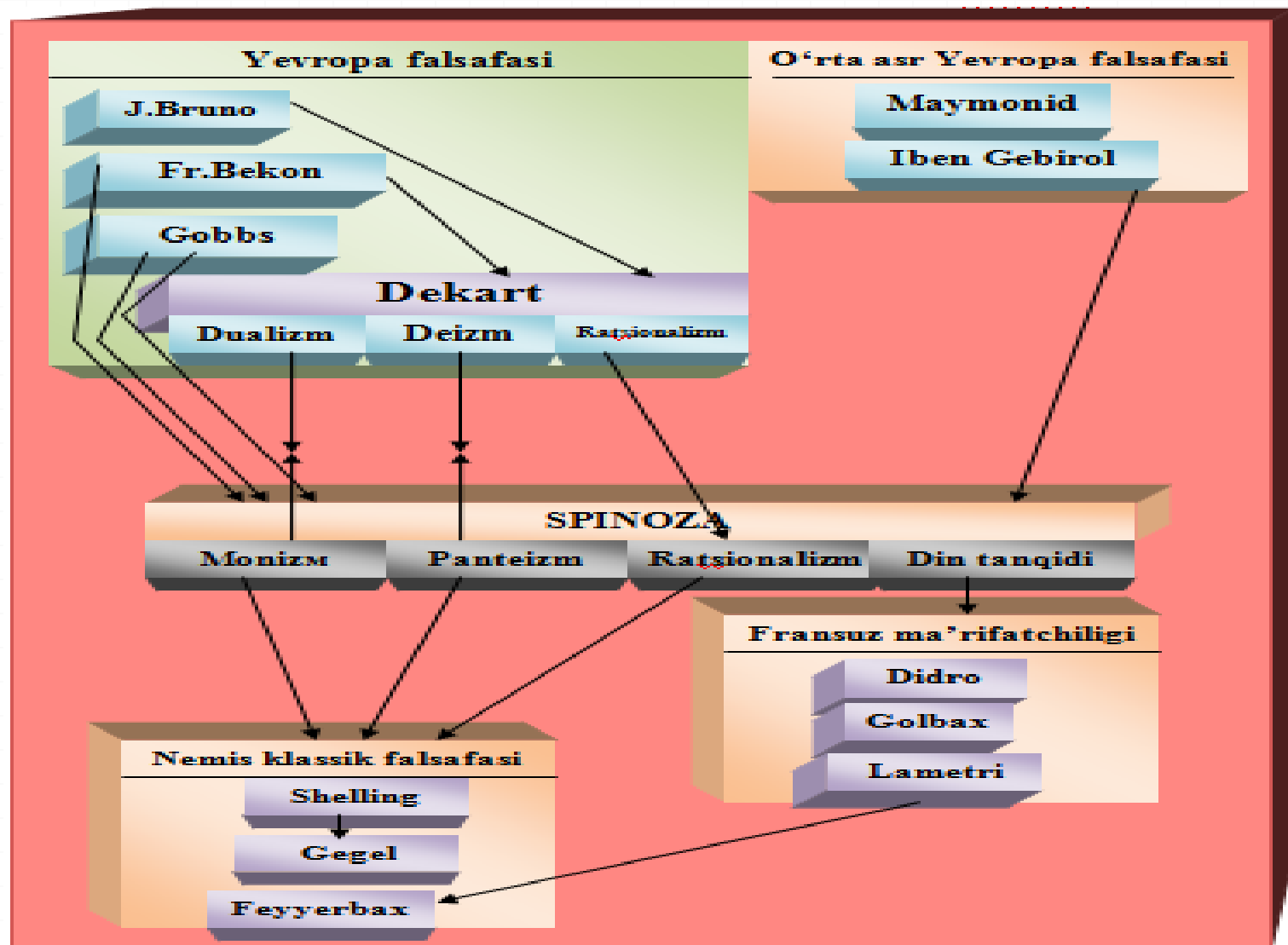
Falsafani Gobbs ikki turga ajratadi. «Tabiiy» falsafa va «fuqaro» falsafasi. Tabiiy falsafa tabiiy jismlar, fuqaro falsafasi esa sun'iy jismlar yoki inson jamiyati bilan shug'ullanadi. Inson o'z tabiati jihatidan ikki turlidir. U shunday tabiiy jismki, u sun'iy jismni yaratadi, ya'ni jamiyatni yuzaga keltiradi va o'zi ham unda ishtirok etadi. Gobbs falsafasining eng ahamiyatli va ajralmas qismlaridan biri - uning determinizmidir. «Falsafa voqea va hodisalarni bizga ma'lum bo'lgan sabablar yoki ularni keltirib chiqaruvchi asoslar orqali ratsional bilishdir. Yoki aksincha, bizga ma'lum bo'lgan narsalardan ularni keltirib chikaruvchi asoslarni ratsional bilishdir».

Tomas Gobbs falsafasining ildizlari va ta'siri*

*Pulatova D., Ruzmatova G.M. G'arb falsafasi tarixi. Darslik. – Toshkent: EFFECT-D, 2021. – 496 b. – B. 184.

Spinoza falsafasining ildizlari va ta'siri*

*Pulatova D., Ruzmatova G.M. G'arb falsafasi tarixi. Darslik. – Toshkent: EFFECT-D, 2021. – 496 b. – B. 189.

Takrorlash uchun savol va topshiriqlar

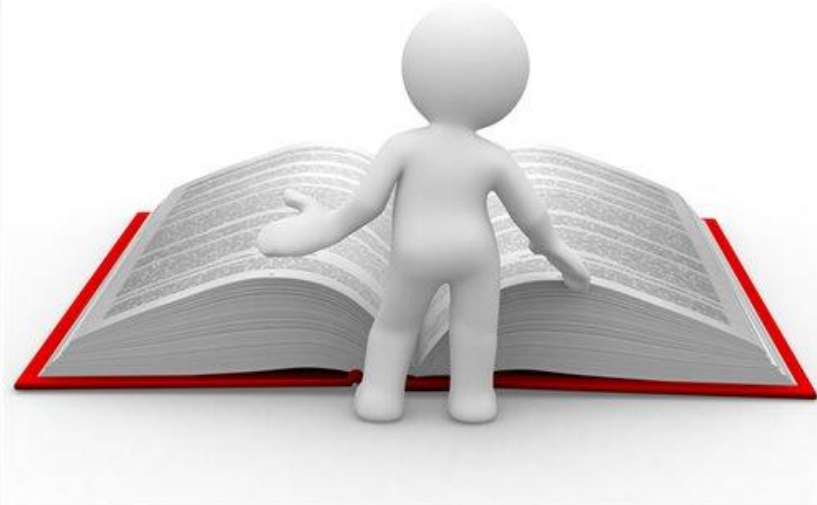
- o XVII asr ratsionalistik metafizkasida matematik metodlar asosida falsafani aniq fan sifatida yaratishga urinishlar.
- o «Birlamchi» va «ikklamchi» sifatlar aloqasi masalasining keng muhokama qilinishi.
- o Falsafiv va xususiy-ilmiy bilimlarning chegaralanishi.

Adabiyotlar:

- o Йўлдошев С., Усмонов М., Каримов Р., Қобулниёзова Г., Рузматова Г. Янги ва энг янги давр Ғарбий Европа фалсафаси.. Ўқув қўлланма. –Тошкент: Шарқ, 2002.
- o Пўлатова Д., Рузматова Г. Ғарб фалсафаси. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Premier-print, 2011.
- o Скирбекк Г., Гилье Н. Фалсафа тарихи. Ўқув қўлланма. –Тошкент: Шарқ, 2002.
- o Фалсафа. Қомусий луғат /Қ.Назаров таҳрири остида. –Тошкент: ЎФМЖ, 2005.
- o Декарт Р. Избранные произведения. –М., 1950.
- o Спиноза Б. Избранные произведения в 2-х томах. –М., 1957.
- o Гоббс Т. Избранные произведения. В 2-х томах. Т. 1. -М.,1964.

**E'TIBORINGIZ
UCHUN RAXMAT!!!**